

İnsan ve Toplum Bilimleri Akademi Dergisi

(Journal of Humanities and Social Sciences Academy)

Hilal BİÇAK

İNTOBA

JHSSA

Yüksek Lisans Mezunu, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir / Türkiye

hilalbicak@hotmail.com

DOI: [10.5281/zenodo.6481064](https://doi.org/10.5281/zenodo.6481064)

ORCID: 0000-0002-1876-5904

ISSN: 2791-6766

Eser Geçmişi / Article Past:

Başvuru Tarihi
Applied
14/08/2021

Kabul Tarihi
Accepted
24/09/2021

Araştırma Makalesi

Orjinal Makale / Original Paper

Research Paper

SERBEST CUMHURİYET FIRKASI VE TÜRK DEMOKRASİ TARİHİNDEKİ YERİ

Özet

Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF), 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci muhalefet partisidir. Atatürk, Türkiye'de çok partili demokrasi geleneğini oluşturmak için Fethi (Okyar) Bey'den iktidarda olan Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)'na karşı bir muhalif parti kurmasını talep etmiştir. Böylece 1925'te cereyan eden Şeyh Sait Ayaklanması sonrası kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF)'nin ardından, 1930'da SCF kurulmuştur. Dönemin Türkiye'sinin sosyo-ekonomik problemleri arasında, Atatürk'ün talimatıyla Fethi Bey'in başkanlığında kısa zamanda örgütlenen bu fırka, bilhassa ülkenin kıyı kesimlerinde büyük ilgi görmüştür. Bu ilgiyi Ege gezisi daha da zirveye taşımıştır. Bu gezi esnasında halkın hükümet ve devrimlere karşı yaptığı gösteriler partinin sonunu hazırlamıştır. Bununla birlikte, henüz örgütlenmesini tamamlamamış olmasına rağmen kısa bir süre sonra belediye seçimlerine katılmış ve birçok şehirde beklenmeyecek ölçüde başarı göstermiştir. Ancak bu olaylar iktidar partisi ile yaşanan sürtüşmeyi alevlendirmiş ve halk arasında ayrılıklara yol açmıştır. Tüm bunların sonucunda parti, Atatürk ile arasının bozulmasından çekinen Fethi Bey'in kararıyla 17 Kasım 1930'da kendisini feshetmiştir. Böylelikle çok partili sistem ve demokrasi girişimi son bulmuştur. Ancak bu başarısız girişim, CHF'nin kendini yeniden yapılandırmasını sağlamış ve iktidarı devletle ve toplumla bütünleşmeye sevk etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Serbest Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası, Atatürk, Fethi Bey, Ege gezisi, Belediye seçimleri.

ATIF: BİÇAK, Hilal, "Serbest Cumhuriyet Fırkası Ve Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Akademi Dergisi*, 1/2 (Aralık 2021), ss. (152-169)

CITE: BİÇAK, Hilal, "The Free Republican Party and Its Place in History of Turkish Democracy", *Journal of Humanities and Social Sciences Academy*, 1/2 (December 2021), pp. (152-169)

turnitin

Screened by

THE FREE REPUBLICAN PARTY AND ITS PLACE IN HISTORY OF TURKISH DEMOCRACY

Abstract

The Free Republican Party is the second opposition party of the Republic of Turkey which was founded in 1923. Ataturk requested that Mr. Fethi to create it as an opposition party to confront the ruling Republican People's Party with the aim of establishing the tradition of multi-party democracy in Turkey. Thus, after Sheikh Sait Rebellion in 1925, Progressive Republican Party closed down in the same year. After that, the Free Republican Party was founded in August, 1930. This party, founded by directly order of Ataturk and organized in a very short time under the leadership of Mr. Fethi, was greeted with great interest by the people especially in the coastal cities during the socio-economical problems happened in Turkey of 1930s. Aegean expedition made this interest higher. The demonstrations of the people against the government and the revolutions during this trip prepared the end of the party. However, a short time later participated in municipal elections before it was fully organized yet and made a great success than expected. But these events escalated the conflicts and led to the struggles in public. As a result of all these, the party abolished itself on November 17, 1930, with the decision of Mr Fethi, who was afraid to fall out with Ataturk. So, multiparty system and democracy attempts ended. However, this failed attempt enabled the People's Republican Party to restructure itself and led the government to integrate with the state and society.

Keywords: The Free Republican Party, The People's Republican Party, Ataturk, Mr. Fethi, Aegean expedition, Municipality elections.

1. Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonra yeni rejimi yerleştirmek için köklü inkılaplar yapılmıştı. 1930 yılına kadar devam eden bu inkılaplar, bilindiği üzere hükümete karşı bir direnişe neden olmuştu. Sanayileşme politikası, şeker, tuz, sigara, alkollü içki ve deniz nakliyatının devlet tekeline alınması bu memnuniyetsizliği daha da artırdı. Hükümetin güttüğü iktisadi politika, dar devletçi görüşünden ötürü ekonomik durgunluğa neden oluyordu. 1928-1929 yıllarında mahsulün kötü oluşu¹ ve diğer tarım ülkeleri gibi Türkiye'yi de derinden etkileyen Dünya Ekonomik Krizi bu vaziyeti daha da kötüleştirdi.²

1929-1930 yıllarında ortaya çıkan bu büyük buhran, Türkiye ve özellikle Ege Bölgesi'ne yansdı. Üretici büyük sıkıntıdaydı.³ Tahıl ürünlerinin fiyatları düşmüş, geçim sıkıntısı artmıştı. Bu duruma bir de kuraklığın eklenmesi buhranı büsbütün körüklemişti. Aslında bu yaşananlar hükümetin kusuru değildi. Fakat vatandaşlar gerçek sebepleri izah edemiyor ve bütün sorumluluğu iktidara yüklüyorlardı.⁴

Yine 1925'ten sonra yerleşen tek partili sistem, fikirlerin özgürce tartışılmasını kısıtlayarak, halkın memnuniyetsizliğini dile getirmesine imkân tanımıyordu. Diğer taraftan CHF'nin ve yerel temsilcilerin otoriter tutumları, kayırma ve yolsuzluklar, insan haklarının göz arda edilmesi ve hükümetin reform politikaları halk arasında yaygın bir öfkeye sebep olmaktaydı.⁵ CHF'nin en büyük sıkıntısı bürokratlaşması ve halkla bütünleşememesiydi.⁶ Otoriter yapısı yüzünden halk kitleleriyle

¹ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 150.

² Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 264.

³ Ergün Aybars, *Atatürk ve Modernleşme*, (İzmir: Zeus Kitabevi, 2006), 133.

⁴ Abdi İpekçi, "Atatürk'ün Demokrasi Tecrübesi", *Milliyet*, 28 Kasım 1961.

⁵ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, 151; Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri: 1924-1930*, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2007), 299, Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 264.

⁶ Aybars, *Atatürk ve Modernleşme*, 133.

iletişim kuramayan CHF, hoşnutsuzlukları gidermek için esaslı olanaklara sahip değildi. Üstelik ülkedeki bunalım meclisteki canlı tartışmalara hiç yansımıyordu.⁷ Üstelik CHF'ye girenlerin çoğu, işlerini yürütebilmek için her dediklerini onaylayan kişileri CHF'nin çatısı altında toplamakta ve kendilerini eleştirmeye yeltenenleri de bir şekilde partiden uzaklaştırmaktaydılar. Durum böyle olunca; merkezde veya taşrada CHF'li olmak, gelecekte menfaat ve kariyer bekleyen insan olmakla eşdeğer konuma gelmişti.⁸

1925 yılından itibaren devam eden tek parti yönetimi ile hükümet faaliyetlerinin, kontrolsüz ve muhalefetsiz oluşunun ağırlığı ve kamuoyundaki bu memnuniyetsizlik, yeni cumhuriyetin önemli bir sorunu olarak ortaya çıkmıştı.⁹ 1930'un ilkbaharında çıktığı yurt gezisinde halkın sıkıntılarına yakından şahit olan Mustafa Kemal Paşa, gezi incelemeleri ve raporlara göre, halkın memnuniyetsizliğini gidermek ve rehavete kapılmış olan CHF'yi harekete geçirmek için, sadık bir muhalefet partisinin kurulmasını teşvik etme kararı aldı.¹⁰ Çünkü tek partili mecliste hükümet faaliyetlerinin yeterince tartışılmadığı ve eleştiri konusu yapılamadığı düşüncesindeydi. Böyle bir meclis, kendi partilerinden olan cumhurbaşkanına, başbakan ve bakanlara duyulan güvenden veya aynı parti çatısında bulunmaktan ötürü gördüğü hata ve eksiklikleri telaffuz etmekten kaçınılmaktaydı. Bu ise, iktidardakilere, mühim kararlar alırken lüzumsuz yetkiler kullanmalarına ve başlarına buyruk olmalarına hareket etmelerine neden olabilmekteydi.¹¹

Cemil Koçak'a göre ise, SCF'nin kurulması ile Mustafa Kemal tüm iplerini ele almış olacak ve İnönü ile Okyar ona yakın olmak zorunda kalacaklardı. Mustafa Kemal, bu yakınlık yarışında siyasi avantaj sağlamış olacaktı. Yine Mustafa Kemal, genişleyen toplumsal muhalefet karşısında, siyasetin sembol ismi olarak kalırken; İnönü ve Okyar seçenekli başbakan adayları olarak kalacaklardı. Böylece her iki isim de gerektiğinde değiş tokuş edilebilecekti. Bu sayede toplumsal muhalefetin önünde gerektiği zaman başbakan değiştirilerek tekrardan zaman kazanma olanağı doğabilecekti. Bu arada tüm siyasi mesuliyet başbakanlarda olacağından, muhalefetin cumhurbaşkanına veya rejime kadar uzanmasının önüne geçilmeye çalışılacaktı.¹² Bunun yanı sıra Mustafa Kemal beş yıl iktidarda kaldığı için yavaş yavaş kendi güç tabanını oluşturan ve cumhurbaşkanının etkisinde olmaktan çıkan İsmet Bey'e bu yolla baskı kurmak istemiş de olabilirdi.¹³

Öte yandan şunu da belirtmek gerekir ki, sürdürülen tek parti idaresi ile ülkenin gidişatından ve kaderinden, yine Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün sorumlu tutulacağı aşıkardı. Çünkü Mustafa Kemal halkın görüş ve isteklerini öğrenebilmekten uzak kalıyor ve tek parti sisteminden ötürü hükümetin yaptığı hatalar ona yükleniyordu. Bunun yanı sıra kendisine yöneticiler tarafından gerçek durumla ilgili yeteri kadar bilgi verilmediğinden, hükümetin politikasını denetleyebilmesi ve ona yol gösterebilmesi güçleşiyordu.¹⁴

Dahası, Avrupa kamuoyu ve basını, tek lider ve tek parti yönetimini cumhuriyet rejiminin doğasına aykırı buluyor, otoriter bir idare olarak nitelendiriyor ve Sovyet rejimine benzetiyordu. Bu

⁷ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 264.

⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam, Mustafa Kemal (1922-1938)*, C. III, 16. basım, (İstanbul: Remzi Kitabevi), 364; Abdi İpekçi, "Atatürk'ün Demokrasi Tecrübesi", *Milliyet*, 28 Kasım 1961.

⁹ Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları*, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları), 63-64.

¹⁰ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 264.

¹¹ Abdülhamit Avşar, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası*, (İstanbul: Umut Matbaacılık, 1998), 67.

¹² Cemil Koçak, *İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 627.

¹³ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 264; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Ankara: TTK, 1991), 279.

¹⁴ Avşar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 67.

atmosfer ise Atatürk'ü, arzuladığı İngiltere'nin çoğulcu parlamenter demokrasisine yöneltmekteydi.¹⁵ Çünkü Batı artık demokraside ilerleyebildiği kadar ilerlemişti. Türkiye'deki bu açılım, demokrasi adına çok önemli bir başarı olacaktı. Ancak demokrasinin yerleşip gelişmesi için gerekli siyasi, ekonomik ve kültürel alt yapıya sahip olmayan bir toplumda demokrasinin kolaylıkla kök salması pek de mümkün olmayacaktı.

2. Serbest Fırka

2.1. Kuruluşu

SCF'nin kuruluşunu başlatan süreç Paris'te büyükelçi görevinde olan Ali Fethi (Okyar) Bey'in 22 Temmuz 1930'da İstanbul'a gelişiyle başlamıştı. Beklenen teklif buradayken kendisine gelmişti. Mustafa Kemal tıpkı 1924'te olduğu gibi rejimi kurtarmak için yine Fethi Bey'den yardım istemişti.¹⁶ Mustafa Kemal, ülkenin o dönemdeki durumunu analiz ederek Fethi Bey'e şu sözleri söylemiştir: *"Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir dictature manzarasıdır. Vakıta meclis vardır, fakat dâhil ve hariçte bize dictature nazarıyla bakıyorlar. (...) Sizin dostluğunuza, ahlakınıza, malumatınıza itimadım vardır. Mesele memlekette cumhuriyetin şahısların hayatına bağlı kalmayarak kökleşmesidir. Siz bu işi üstlenmelisiniz"*¹⁷

Liberal demokrasinin vazgeçilmez unsuru çok partili demokratik düzen, Türkiye için çok iyi bir açılım olacaktı. Kişilere bağlı düzenlerin çıkmazlara gireceğini Mustafa Kemal görüyordu. Bu nedenle demokrasi iyi bir çıkış yolu; aksi halde, Türkiye hızlı bir diktatörlük düzenine kayabilirdi. Fakat din etkeni dikkat edilmesi gereken bir konuydu. Andrew Mango'ya göre Mustafa Kemal, kendi idaresine yönelik var olan muhalefetin dürüst olmayan siyasetçilerin elinde oyuncak olan din etkeninden kaynaklandığını savunuyordu. Öyle ki Türk halkının geneli, memnuniyetsizliğini her daim din üzerinden dile getirmeye alışmıştı. Çünkü yoksulluğu dinsizliğe bağlıyorlar ve ancak İslami kurallara uyulursa zenginliğin geleceğine inanıyorlardı. Bu sebepten ötürü Mustafa Kemal eleştirilere müsaade ederken din sömürücülerinin bundan istifade etmeyeceğinden emin olmak istiyordu.¹⁸

Ayrıca önemli bir diğer konu da cumhurbaşkanı olarak Mustafa Kemal'in tarafsızlığıydı. O CHF'nin kurucusu ve ebedi şefiydi. Bu yönü, onu CHF'ye daha yakınmış gibi gösterebilir; özellikle rejim karşıtlarına karşı propaganda fırsatı verebilirdi. Bu nedenle Mustafa Kemal eşitlikçi bir tutuma yönelmeliydi.

Mustafa Kemal, SCF'nin kurucularını seçerken de aynı titizliği göstermek zorundaydı. Kendisine bağlı fakat muhalif bir parti istiyordu. Onlarda iki önemli özelliğin bulunmasına dikkat etmişti: Kendisine yakın olmaları ve İsmet (İnönü) Paşa Hükümeti'ne karşı olmaları. Bu kişilerin kendisine olan bağlılığı Atatürk için bir emniyet ve hatta icabında fırkayı kaldırabilme tedbiri mahiyetindeydi. Ancak kurucuların özelliği sadece Mustafa Kemal'e yakınlıkları olsaydı yeni parti CHF'nin bir uzantısı gibi görülebilir ve inandırıcılıktan uzak kalırdı. Bu nedenle kurucuların aynı zamanda İsmet Paşa'ya karşı kimseler olmasına da dikkat edilmiştir.¹⁹

Fethi Bey bu özelliklere en uygun kişiydi. Son derece dürüst, idealist ve temiz kişiliğiyle tanınan Fethi Bey, yeni bir parti kurup, onu iktidara hazırlayabilecek kişiliğe sahipti. Kendisi Paris'te büyükelçiydi ve siyasi deneyimleri de oldukça fazlaydı. Bakanlık, başbakanlık yapmış; ılımlı kişiliğiyle çok kişi tarafından sevilmişti. Ayrıca Fethi Bey ile İsmet Paşa'nın aralarında çok önceden beri süregelen kişisel anlaşmazlıklar vardı. Nitekim Fethi Bey kendisine parti kurulması yönünde ilk öneri geldiğinde *"İtiraf edeyim ki İsmet Paşa'nın samimiyetine asla itimat edemiyorum. Bir vesile bulup*

¹⁵ Okyar ve Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları*, 64-65.

¹⁶ Andrew Mango, *Atatürk; Modern Türkiye'nin Kurucusu*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2013), 541.

¹⁷ Ahmet Demirel, *İsmet İnönü Defterler (1919-1973)*, I. Cilt, 1. baskı, (İstanbul, 2011), 150.

¹⁸ Mango, *Atatürk; Modern Türkiye'nin Kurucusu*, 540.

¹⁹ Aşar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 53.

beni kabahatli düşürmek ve Gazi (Mustafa Kemal Paşa), ile aramı bozmak isteyeceğine eminim” diyerek görevi kabul etmek istememişti. Ayrıca Fethi Bey, birçok konuda da, siyasal ve ekonomik açıdan İsmet Paşa’dan farklı düşünüyor ve öteden beri İsmet Paşa liderliğindeki CHF’nin idare tarzını yanlış bulduğunu her söylemlerinde dile getiriyordu. Çünkü Fethi Bey, İsmet Paşa’nın aksine tam bir liberalizm yanlısıydı.

Falih Rıfki, Fethi Bey’in bu yönünü şöyle tanımlamaktadır:

“... Fethi Bey şüphesiz Batı medeniyetçisi idi. Fakat bir devrim diktasına akli yatmayacak kadar liberaldi. Ona göre şeyler zorlanmamalı idi; olmalı idi.”²⁰ Yani değişimlerin fazla müdahale olmadan, kendi doğal süreçleri içerisinde gerçekleşmesinden yanaydı.

Karşılıklı görüşmeler sonucunda muhalefet fırkası kurma düşüncesi kısa zamanda olgunlaştı. Fethi Bey, Mustafa Kemal’den kurulacak olan yeni fırka ile CHF arasında tarafsız kalacağına dair güvenceyi alınca yeni fırka kurma teklifini kabul etti.²¹ Bu hususta ikna olan Fethi Bey’in şu sözleri sarf ettiği bilinir:

“Gazi, fırkalar arasında esaslarda ayrılık olmamasını, ikisinin de yüksek bir elden idare edilmesini istiyor. Kısacası benim fırkam, Cumhuriyet Halk Fırkası’nın bir kanadı olacaktır. Sağ mı sol mu onu zaman gösterecektir. Bu teklifinin samimi olduğuna kanaatindeyim... Teminat olarak aramızda mektuplaşmalar yazışacağız. Bu mektuplarda Gazi, ikinci fırkanın yaşaması için elinden geleni yapacağını alenen beyan edecektir. Ayrıca fırkayı kurmak için lazım olan parayı da veriyor. Hatta daha şimdiden bize yetmiş seksen mebus da ayıracaktır.”²²

Muhalefet fırkasının kurulacağı, kamuoyuna ilk defa Vakit gazetesinin 8 Ağustos 1930’da yaptığı ikinci baskısıyla ilan edilmiş ve muhtemel yeni fırka 12 Ağustos’ta SCF adı altına kurulmuştur.²³

Mustafa Kemal: “Bu fırkalar benim iki evladım olacak. Bir baba iki öz evladına nasıl muamelede bulunursa, ben de aynı şekilde bu iki fırkaya muamele edeceğim. Bundan emin olunuz. Bu teşebbüs memleket için çok hayırlı neticeler verecektir” demiştir.²⁴

Yine başka bir sözünde de: “Cumhuriyet Halk Fırkası reisleriyle çok mücadele edeceğinizi tahmin ediyorum. Fakat ben cumhuriyet esaslarının kuvvetlenmesini temin edecek olan bu mücadeleyi memnuniyetle tanık olacağım. Ve şimdiden söyleyebilirim ki en çok kavgalı olduğunuz geceler sizi soframda birleştireceğim. Ve o zaman tekrar ayrı ayrı her birinize soracağım. Sen ne dedin? Ve ne için dedin? Senin cevabın ne idi, neye istinad ediyorsun? Bu günden itiraf edeyim ki bu, benim için yüksek bir zevk olacaktır”²⁵

Bu sözlerden anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal, iki parti arasında cumhurbaşkanı olarak tarafsız kalacağına söz veriyordu ve durumdan bir hayli memnundu.

Yeni fırkanın doğuşu meclis ve muhalefet çevrelerince de memnuniyetle karşılanmıştı. Bu hususta Millet Meclisi Reisi Kazım Paşa: “BMM’de muhalif bir fırkanın bulunması demokrasinin inkişafı için lüzumludur.” derken,²⁶ Halk Fırkası Denizli mebusu Haydar Rüştü’nün de şu sözleri sarf ettiği bilinir: “Hatasız insanlar olduğumuzu iddia etmiyoruz. Fakat iyi niyetle çalışmadığımız da ispat

²⁰ Avcı, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 57-58.

²¹ Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2013), 108; Demirel, *İsmet İnönü Defterler (1919-1973)*, 150.

²² Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam (1936-1950)*, Cilt II, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010), 383.

²³ Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, 108; Demirel, *İsmet İnönü Defterler (1919-1973)*, 150.

²⁴ Okyar ve Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar’ın Anıları*, 111.

²⁵ Okyar ve Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar’ın Anıları*, 127.

²⁶ Anadolu, 15 Ağustos 1930.

edilemez. Altı yedi senelik bir zaman içine sığdırdığımız bir inkılap silsilesi ve faaliyet vardır. Yeni fırka bize bu hatalarımızı ilmi, ameli ve tecrübeye dayanarak yol gösterici olursa kendisini daima minnet ve memnuniyetle gülen bir yüzle karşılayacağımıza emin olabilirsiniz.”²⁷

2.2. Tabanı ve Programı

SCF ile ilgili çalışmaların neredeyse tamamı fırkanın danışıklı olarak kurulduğu, suni ve güdümlü olduğu konusunda hemfikirdirler. Öyle ki partinin ismini dahi bizzat Mustafa Kemal koymuş, fırkaya kimlerin katılacağı, kaç milletvekili ile oluşturulacağı hususu dahi karşılıklı pazarlıklar neticesinde kararlaştırılmıştır. Bu görüntüsüne rağmen bu parti halktan büyük ilgi gördü.²⁸

SCF'nin kuruluşu sonrasında CHF milletvekillerinden bir bölümü Mustafa Kemal'in isteğiyle, diğer bölümü ise kendi istekleriyle yeni fırkaya dahil olmuşlardı. Fırkanın Genel Başkanı Fethi Bey dışında Genel Sekreter Nuri Conker, Kars Mebusu Ahmet Ağaoğlu, Bilecik Mebusu Rasim Öztekin, Ankara Mebusu Talat Bey, Bursa Mebusu Senih Hızıroğlu, Elazığ Mebusu Nakiyeddin Yücekök, Erzurum Mebusu Tahsin Uzer, İstanbul Mebusu Süreyya İlmen, İstanbul Mebusu Ali Haydar Yuluğ, Kocaeli Mebusu İbrahim Süreyya, Niğde Mebusu Reşid Galib, Şebinkarahisar Mebusu Mehmet Emin Yurdakul, Sinop Mebusu Refik İsmail Kakmacı SCF'yi oluşturan ilk parlamenterler olarak siyasal hayatımızda yer almışlardır. Yine fırkanın milletvekili sayısı vaat edildiği gibiyetmiş rakamına ulaşamamış, daha azı SCF'ye geçebilmişti.²⁹

SCF'nin Meclis dışı yapılanması hakkında çok fazla bilgi mevcut değildir. Fırkanın İstanbul İl Başkanı Prof. Dr. İsmail Hakkı Baltacıoğlu, İzmir İl Başkanı Dr. Ekrem Hayri Üstündağ, Aydın İl Başkanı ise Adnan Menderes idi. Yine SCF'nin kendine ait bir yayın organı olmamış, İstanbul'da Son Posta ve Yarın, İzmir'de Yeni Asır, Hizmet ve Halkın Sesi gazeteleri yeni fırkaya destek vermiştir.³⁰

Bu yeni fırka liberal bir politika izleyecekti. Mustafa Kemal ayrıca, kurulacak partinin laiklik konusunda duyarlı olmasını arkadaşından özellikle istedi. Yayınlanan programında partinin liberal ilkeler üzerinde politika yapacağı belirtiliyor; ayrıca cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik ilkelere bağlılık vurgusu yapıyordu. Özgürlük kavramına geniş bir yer verilerek, bunun herkes için geçerli bir olgu olduğu belirtiliyordu.³¹

SCF bir program ile “*Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Yasası*” adlı bir nizamname kabul etti. Liberaliz temel alınarak yazılan bu program 11 maddeden oluşmaktaydı. Programın hazırlanma aşamasında Fethi Bey'in yanı sıra Nuri Conker, Ahmet Ağaoğlu, Tahsin Bey ve Reşid Galip yer almaktaydı. Fethi Bey'in yanı sıra, fırkanın Genel Sekreteri olan Nuri Conker, Ahmet Ağaoğlu, Reşid Galip ve Tahsin Bey de programın hazırlanışında bulunmuşlardı.³² Programın maddeleri şu şekildedir:

Madde 1- Serbest Cumhuriyet Fırkası cumhuriyetçilik, milliyetçilik ve laiklik esaslarına bağlıdır. Bu esasların millet bünyesinde ebedileşmesi gayedir.

Teşkilatı Esasiye Kanunu'ndaki hürriyet ve masuniyet haklarını bilaistisna herkes için meri tutacak ve hiçbir arızaya uğratmayacaktır.

Madde 2- Vergiler millet efradının iktisadi teşebbüs kabiliyetini sarsmayacak ve halkın takati hududunu aşmayacak derecede tahfif olunacaktır.

²⁷ Anadolu, 25 Ağustos 1930.

²⁸ Demirel, *Tek Partinin İktidarı*, 108.

²⁹ Okyar ve Seyitdanhoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları*, 69- 70.

³⁰ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek- Parti Yönetimi'nin Kurulması* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 259.

³¹ Kemal Arı, *Türk Devrim Tarihi 2*, İstanbul: Zeus Yayıncılık, 2013.

³² Okyar ve Seyitdanhoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları*, 70.

Vergi tarhında daha salim esaslara istinat edilecek ve tahsilindeki yolsuzluklar kaldırılacaktır.

Madde 3- Fırka, devlet varidatının semereli surette sarfına dikkat ve büyük nafia teşebbüsleri masraflarının yalnız bir nesle tahmilinden içtinap eder.

Madde 4- Fırka, paramızın kıymetini bir an evvel tespit için tedbir almak ve memleketimizde iş görmek isteyecek harici sermayeye bu suretle yol açmak azmindedir.

Madde 5- Fırka, vatandaşların refahına mali ve iktisadi her türlü teşebbüslere engel olan hükümet müdahalelerini kabul etmez. Memleketin iktisadi hayatının inkişafında her türlü teşebbüs erbabının zahiridir.

Cumhuriyetin menfaatleri için girişilmesi icap eden iktisadi işlerde fertlerin kuvveti gayrikâfi görüldükçe, devlet doğrudan doğruya teşebbüs eder.

Liman inhisarı kaldıracaktır.

Madde 6- Köylünün ve çiftçinin çok ucuz faizle ve müşkülatsız usullerle para bulması ve iktisadi bünyemizi zayıf düşüren mürabahacılıktan kurtarılması fırkanın en mühim maksatlarındanıdır.

Çiftçinin fedakârlığı ile kurulmuş olan Ziraat Bankasının memleketin zirai kredi ihtiyacını tatmin edecek bir müessese haline çıkarılması umdedir.

Madde 7- Dâhili sanatların canlanması ve kolaylıkla inkişaf etmesi fırkanın vasıl olmak istediği mühim hedefidir. Teşviki Sanayi Kanunu bihakkın tatbik edilecektir.

Bu kanunun bahsettiği himaye ve kolaylıklar icabında tevsi olunacaktır. Sanayi ve Maadin Bankası'nın kabiliyet ve faaliyeti arttırılacaktır.

Yerli mahsullerin himayesi ve hariç piyasalarda sürümlerinin temini için tedbirler alınacaktır.

Nakliyat ve liman tarifeleri bu maksatlara hizmet edecek surette tanzim olunacaktır.

Madde 8- Halkın hükümet dairelerindeki işleri azami sürat ve suhuletle görülecektir. Rüşvet ve suistimallere karşı bila merhamet mücadele edilecektir.

Madde 9- Mahkemelerin süratle iş bitirmesi için sıkı ve devamlı teftişler yapılacaktır. Mahkemeler teşkilatındaki noksanlar bu maksada göre ikmal olunacaktır.

Madde 10- Fırka, harici siyasetinde Türkiye Cumhuriyeti'nin komşu ve bilumum devletlerle münasebetlerinin dostluk ve samimiyet dairesinde cereyan ve takviyesine ve Cemiyeti Akvam müessesesiyle sıkı surette teşriki mesaiye ehemmiyet verecektir.

Madde 11- Fırka, bir dereceli intihap usulünün tesisini ve siyasi hukukun Türk kadınlığına da teşmilini müdafaa edecektir.³³

Maddelerden de anlaşıldığı üzere, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın programı ekonomik alanda liberalizmi savunuyordu. Devletçiliği manasız buluyor, totaliter olarak nitelendiriyordu.³⁴ Bundan dolayı vergilerin düşürülmesi, bayındırlık hizmetleri ve demiryolları gibi yatırımların büyük oranda tek bir nesle yüklenmemesini, tekellerin kaldırılmasını, özel girişimin esas alınmasını, yabancı sermayenin teşvikini, bürokrasinin sınırlandırılmasını, tek dereceli seçim uygulanarak kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmasını, yürütmenin denetlenmesini ve özgürlüklerin getirilmesini talep ediyordu.

Programda halk en fazla, vergilerin ağırlığı, tahsil sürecindeki sert yöntemler ve bunların kamuoyunda yansıyan olumsuz sonuçları ile ilgili olan maddeleri benimsenmişti. Ancak, SCF'nin programına bakıldığında, yönelttiği sert eleştirilere karşılık en azından ileri bir vergilemeye dair tek bir

³³ Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, (İstanbul: Karacan Yayınları, 1982), 253.

³⁴ Aydemir, *Tek Adam, Mustafa Kemal (1922-1938)*, 370.

çözüm önerisi yer almamaktaydı. Fethi Bey'in fırka programını oluştururken CHP'nin "Devletçilik" programına muhalefet etmekten başka bir ideolojisi olmadığı, gazeteci Zekeriya Sertel'in "İktisadi programınızı nasıl gerçekleştireceksiniz?" şeklindeki sorusuna verdiği "Partimize eski bir maliye müfettişi üye olmuş, onu maliye vekili yaparız" şeklindeki yanıtıyla apaçık görülmektedir.³⁵

Programın asıl mimarı şüphesiz Ağaoglu Ahmet Bey idi. Batının demokrasisini arzuluyordu. Ama atladığı bir şey vardı: Batı demokrasisi kalkınmasını, dünyanın asırlarca süregelen iktisadi yağması sayesinde gerçekleştirmişti. Türkiye ise sermayesiz ve geri kalmış bir ülkeydi. Galip fakat yalnız bir ülke... Soyut bir liberalizm ve demokrasi anlayışı, Türk davasından ayrı değerlendirildiğinde Anadolu davasını şüphesiz savunuyordu. Ancak iş Türk gerçeğine vurulunca hayal dağılıyordu.³⁶

Fırkanın programında dikkat çeken en önemli faktör ise, Fethi Bey'in İsmet Paşa'yı devletçilikle itham etmesiydi. Ona göre devletçilik, devletin takati dışında işlere, taahhütlere girişmek ve birkaç neslin yükünü bir nesle yükletmekti.³⁷ Böylece, SCF iktisadi politikada liberal bir parti hüviyetini alırken, CHF o zamana kadar devam ettirdiği bu anlayıştan vazgeçtiğini ve devletçilik olarak isimlendirilen yeni bir anlayışı benimseyerek uygulamaya koyacağını ilan etmiş oluyordu. Başlangıçta iktisadi ekonomik politika alanında bu iki fırka arasında bariz bir fark yokken, tartışmalar sonucunda bu fark keskin bir biçimde açılmıştı.³⁸

SCF'nin siyasi hayata ilk atıldığı zamanlarda Falih Rıfkı Atay, bu fırkayı kimlerin oluşturacağını açıkça belirtmişti. Ona göre bu kişiler: Cumhuriyetçi olmadıkları için CHF'ye muhalif olanlar, CHF'nin makam ve mevki hırsını tatmin edemediği için gücendirdiği insan zümreleri ve Cumhuriyetçi olup da CHF'nin gittiği yolun yanlış olduğunu savunanlardı.³⁹ Yine ayrıca rejim karşıtlarının da SCF iktidara geldikten sonra Fethi Bey ve arkadaşlarını bertaraf edip, idareyi ele almak gayesiyle yeni fırkaya girdikleri söylenir.⁴⁰

SCF'nin tabanının diğer bir kesimini de işçiler oluşturmaktaydı. TCF'nin kapatılmasından önce az da olsa haklarını arayabilecek şartlara sahip olan işçiler, Tahrir-i Sükûn Yasası'nın kabulü sonrası, uzunca bir sessizliğe çekilmişlerdi. Bu parti onlar için de bir ümit ışığı olmuştu.⁴¹

SCF tabanının bir diğer özelliği de, kadınların fırkaya gösterdikleri ilgi ve aktif katılımlarıydı. Mustafa Kemal'in SCF programına siyasi hakların kadınları da kapsamaması ilkesini yerleştirmesi ve kız kardeşi Makbule'nin yeni fırkaya üye olmasını sağlamasının da büyük oranda etkisi olmuştur.⁴²

2.3. Yükselişi

Kısa sürede güç kazanan Serbest Cumhuriyet Fırkası, hızla yurt içinde örgütlenmeye başladı. CHF'nin karşısında yeni bir partinin kuruluşu, pek çok çevrede memnuniyetle karşılandı. Özellikle üretici kesim, yeni partiye yoğun ilgi gösteriyordu. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu parti, iktidar partisinin izlediği demiryolu politikasını eleştirerek, ülke kaynaklarının bu alana kaydırılmasının, ekonomi için tehlike yarattığını ileri sürüyordu.⁴³ Bu da yoğun ilginin önemli bir kaynağıydı.

Türkiye'nin en önemli tarım üretim bölgelerinden biri olan İzmir ve çevresinde Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın etkisi çok hızlı gelişme gösterdi. Bu durum İzmir'in kent kültüründen kaynaklanıyordu. Tarihsel süreçte mühim bir kültür merkezi olan İzmir, tarımda ve tarımsal ihracatta

³⁵ Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, (İstanbul: Gözlem Yayınları, 1977), 191.

³⁶ Aydemir, *Tek Adam, Mustafa Kemal (1922-1938)*, 370-371.

³⁷ Aydemir, *İkinci Adam (1936-1950)*, 390.

³⁸ Sina Akşin, *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, (Ankara: Cem Yayınevi, 1989), 108-109.

³⁹ Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, 112.

⁴⁰ Abdi İpekçi, "Atatürk'ün Demokrasi Tecrübesi", *Milliyet*, 28 Kasım 1961.

⁴¹ Avcı, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 131.

⁴² Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, 114.

⁴³ Arı, *Türk Devrim Tarihi 2*, 193.

önemli bir liman kentiydi. Bu nedenle, ekonomik krizin etkileri, tarım üretimin en fazla olduğu bu kentte görülmüştü. Ve bu yüzden, SCF'nin tezleri bu kent ve hinterlandında yer alan tarımsal kesimde yankı uyandırıyordu.⁴⁴

1930'un sonlarına doğru, Halk Fırkası ile Serbest Fırka arasındaki kıyasıya rekabet daha çok halk ile iktidar arasındaki uzaklığın siyasal alana yansımaysdı. Atatürk'ün gerçekleştirdiği ilk demokrasi denemesi olan SCF, fakirlikten yılmış olan halk kesimlerine ümit ışığı olmuştu.⁴⁵ Ülkede büyük bir hürriyet havası doğmuştu. Öyle ki, bu ölçüsüz serbestlik havası, baskılardan bunalan halkın, yeni partinin ne olduğunu tam olarak öğrenmeye gerek duymadan, içinde bulunduğu sıkıntıların nedeni olarak gördüğü iktidar partisine karşı Serbest Fırka'ya desteklemesine yol açmıştı.⁴⁶

Mustafa Kemal'in yeni fırkanın kuruluşunu desteklediği için İsmet Paşa ile aralarının açıldığı ve bu nedenle SCF'nin kasıtlı olarak kurulduğu dedikodularının çıkması da, SCF'nin kurulur kurulmaz güçlenmesine sebep olmuştu.⁴⁷ Eminönü CHF ilçe başkanı Tefvik Alanay bu hususla ilgili hazırladığı raporda: SCF'nin CHF'den daha fazla ilgi görmesinin sebebini, SCF mensuplarının cahil halka yönelik askerliğin ve vergilerin kaldırılacağı, eski yazı ve geri getirileceğine dair yaptıkları propagandalarla açıklamıştır. Yine Alanay'a göre SCF sempatanlığının bir diğer nedeni de, İstanbul'da Son Posta ve Yarın gazeteleri ile taşranın neredeyse her kesiminde beliren muhalif basının SCF'yi güçlü bir şekilde desteklemiş olmasıdır.⁴⁸

Halkı Serbest Fırka lehine tahrik eden en önemli hususlardan biri de Halk Partisi'ne karşı duyulan öfkeydi. En büyük körükleyicileri ise zamanla *mutemet* ismiyle anılan parti başkanlarıydı. Bunlar kendilerini Atatürk'ün bir nevi temsilcisi sayıyorlar, valilerin üstünde icrai yetkilere sahip oldukları iddiasıyla istediklerini yapıyorlardı. Bir nevi feodalite idaresi kurmuşlardı. Memleketi adeta yağma eden bu parti idarecileri, halk tarafından kendilerine nefretle bakan kimselerdi. Nitekim Fethi Beyi İzmir'de karşılayan kalabalık kendisine "*Kurtar bizi bu mutemetlerin zulmünden*" diye bağırıyordu.⁴⁹

2.4. Ege Gezisi ve İzmir Olayları

SCF'nin kuruluşunun ardından, fırkanın Anadolu'da örgütlenme çalışmalarına başlanmıştı. Bu amaçla Fethi Bey, fırkadan bazı arkadaşlarıyla birlikte İzmir'den başlayarak Menemen, Balıkesir, Manisa, Akhisar ve Aydın'ı içine alan bir seyahate çıktı. Fethi Bey'in Ege seyahatinin amacı, hem CHF Genel Başkanı ve Başvekil İsmet Paşa'nın Sivas nutkuna yanıt vermek, hem de İzmir'de SCF'nin teşkilatını kurmaktı.⁵⁰ Atatürk de bu gezinin faydalı olacağı görüşündeydi.⁵¹

Fethi Bey ile arkadaşları 3 Eylül 1930 günü Konya adlı vapurla İzmir'e doğru yola çıktılar.⁵² Kars Mebusu Ahmet Ağaoğlu, Aydın Mebusu Reşit Galip ve Erzurum Mebusu Tahsin Bey ve partiye sonradan CHF'den katılan İstanbul Mebusu Süreyya Paşa da Fethi Bey'e eşlik edenler arasındaydı.⁵³ Genel Sekreter Nuri Bey ise İzmir'den onlara katılacaktı.

⁴⁴ Alev Gözcü, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Siyasal Söylemleri Işığında İktidar-Muhalefet İlişkileri ve Kamuoyu" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2006).

⁴⁵ Hikmet Bila, *CHP 1919-1999*, (İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1999), 62.

⁴⁶ Avşar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 131.

⁴⁷ Süreyya İlmen, *Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka*, 3. Kitap, (İstanbul: Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi, 1951), 37.

⁴⁸ Abdi İpekçi, "Atatürk'ün Demokrasi Tecrübesi", *Milliyet*, 28 Kasım 1961; *Yeni Asır*, 7 Eylül 1930.

⁴⁹ Abdi İpekçi, "Atatürk'ün Demokrasi Tecrübesi", *Milliyet*, 28 Kasım 1961.

⁵⁰ Günver Güneş, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydın'da Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXV, 39, (2007): 120.

⁵¹ Okyar ve Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları*, 73.

⁵² Avşar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 108.

⁵³ *Anadolu*, 2, 3 Eylül 1930; *Hizmet*, 3,4 Eylül 1930; *Yeni Asır*, 4 Eylül 1930.

Denizli mebusu Haydar Rüştü, Anadolu gazetesinde Fethi Bey'e daha gelmeden şu uyarıyı yapmıştır:

“Bugün yarın İzmir'e teşrif buyuracaksınız. Gelir gelmez etrafınızı saracaklar, kanmayınız! Dökecekleri gözyaşlarına inanmayınız. Bugün feryat edenler dünkü alkışçılardır. Bugün bize yapanlar yarın size yapacaklardır. Bizden arta kalanlar kâselerini size uzatacaklardır. Bizim düştüğümüz hataya sizin düşmemenizi temenni eder ve tekrar cümlenize hoş geldiniz deriz.”⁵⁴

Fethi Bey ve arkadaşları ve hatta Mustafa Kemal Paşa dahi, gezi sırasında İzmir ve çevre yörelerden vatandaşların SCF liderine karşı olumsuz tepki ve davranışlarında bulanabileceğinden endişeliydiler. Fethi Bey'in can güvenliğinden dahi kaygı duyuyorlardı.⁵⁵

4 Eylül 1930 günü İzmir'e vardıklarında, düşünülenin tam tersine limanda geniş bir halk kitlesi tarafından karşılandılar. SCF yanlısı gazetelerde yer alan haberlere göre yaklaşık 40 bin kişi kadardılar.⁵⁶Bu anı Ağaoğlu Ahmet şöyle anlatır: *“Diyebilirim ki, o gün evlerde kadın, erkek, ihtiyar, genç, çocuk kimse kalmamıştı. Bütün rıhtım boydan boya süslü, şen şatır, pür heyecan ve pürneşe bir izdihamla kapanmıştı. Her taraftan mendiller sallanıyor, eller çırpılıyor, Yaşasın Gazi! Yaşasın Fethi Bey!” sadaları yükseliyor. Meğerki bütün izdiham sabahtan beri vapuru bekliyormuş.”⁵⁷*

Yine aynı gün Hizmet gazetesinde şu haber yer almaktadır: *“Şu sahile bak Fethi Bey! Orada toplanan halk seni nasıl hürmet ve muhabbetle karşılıyorlar? Onların yüzlerine dikkat et, memleketin ıztırabını aynen ve kelimesi kelimesine okuyacaksın. Tekmil memleket ümidini ancak büyük Gazi'ye ve sana bağlamıştır, boynunu bükerek sana hitap ediyor: - Kurtar beni bu inhisar belasından, kurtar beni bu mutemet saltanatından ve kurtar beni bugün şu içinde çırpındığım yokluktan ve ıztıraptan...”⁵⁸*

Ancak polis şehrin her tarafında harekete geçmişti. Kordonda vapurun gelmesini bekleyen kalabalığı bertaraf etmeye çalışıyordu. Müesseselerin yalnızca muayyen günlerde bayrak asabileceği söylenerek dükkânlardaki bayrakları indiriliyor, itiraz edenler ise karakola götürülüyordu. Bu hususta Hizmet gazetesinde yer alan şu haber dikkat çekicidir: *“İzmir polisinin bugünkü hareketi, halkı adeta kendi keyfine esir olmuş köleler gibi istediği yere sevke kalkışması kanunsuzluktur... Görülüyor ki İzmir polisi firka mücadelesinde Cumhuriyet Halk Fırkası'nın emrine verilmiştir.”⁵⁹*

Fethi Bey'i İzmir'e getiren Konya Vapuru, iki saat gecikmişti. Bu gecikmenin onu bekleyen kalabalığın sıkılıp dağılması için CHF tarafından kasıtlı yaptırıldığı yorumları yapıyordu.⁶⁰Yine SCF yanlısı basının haberlerine göre, Konya vapuru görüldüğünde ise halk vapurun ineceği noktaya akın etmiş, vapura girerek Fethi Bey ve arkadaşlarını kucaklamıştı. Ağlayanlar, dertlerini dökkenler çoktu. Fethi Bey otomobile zar zor binerken ceketi yırtılmıştı. Halk, Fethi Beyi İzmir'e getiren bu otomobilin üstüne çıkmış ve otomobilin üst kısmı çökmüştü. Halkın bu yoğun tezahüratı karşısında hamile bir kadın da doğurmuştu.⁶¹

SCF mensupları, kalacakları İzmir Palas Oteli'ne vatandaşların sevgi tezahüratlarıyla güçlükle ulaşabilmişlerdi. Fethi Bey, İzmir halkının *“Yaşasın Gazi, Yaşasın Fethi Bey”* sadaları eşliğinde otelin penceresinden, ertesi gün bir toplantı tertip ederek halka sesleneceğini söyledi.⁶²

⁵⁴ Anadolu, 4 Eylül 1930.

⁵⁵ Günver Güneş, “Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydın'da Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar”, 121.

⁵⁶ Cumhuriyet, 5 Eylül 1930.

⁵⁷ Aşar, Serbest Cumhuriyet Fırkası, 108.

⁵⁸ Hizmet, 4 Eylül 1930.

⁵⁹ Hizmet, 4 Eylül 1930.

⁶⁰ Cumhuriyet, 6 Eylül 1930.

⁶¹ Hizmet, 5 Eylül 1930.

⁶² Okyar ve Seyitdanlıoğlu, Fethi Okyar'ın Anıları, 74; Hizmet, 4 Eylül 1930.

SCF'ye gösterilen sevgi ve alaka, yerel yöneticilerin de yeni fırkaya karşı tavır takınmasına sebep olmuştu. Fethi Bey'le görüşmeyi kabul etmeyen Vali ve belediye başkanı, ertesi gün yapacağı konuşmayı da ertelemesini istemişti. Fethi Bey bunun üzerine Mustafa Kemal'e güçlükle telgraf çekti. Mustafa Kemal telgrafı alır almaz, İzmir Valisi Kazım Dirik'e, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya ve Fethi Bey'e telgraf çekti. Mustafa Kemal, İzmir valisinden muhalefet fırkasının faaliyetlerine engel olunmamasını, Fethi Bey'den de konuşmasını yapmasını ve bir engel çıkarsa hemen kendisine bildirmesini istedi.⁶³ Valinin tutumu telgraf ile birlikte yumuşamıştı.⁶⁴ Yaşananlardan bihaber olan halk ise, ertesi sabah SCF liderinin konakladığı İzmir Palas Oteli'nin önünde toplanmaya başladı. Yine aynı gün CHF de, Fethi Bey geldiğinde yaşananları protesto amacıyla bir miting düzenlemek için halkı Bahri Baba Parkı'na çağırılmıştı. Bu yaşananlar iktidar ile muhalefet fırkası arasındaki son ipleri de koparacak olayların başlangıcı olmuştu.⁶⁵

Hizmet ve Yeni Asır gazetelerinde yer alan haberlere göre, Bahribaba'daki CHF mitinginde beklenen kalabalık sağlanamamıştı. Bunun üzerine CHF, kalabalık bir halk kitlesi oluşturmak amacıyla, Fethi Bey'in konferans vereceğine dair bir söylenti çıkardı. Bunu duyan İzmirli halkın bir bölümü Bahribaba'daki miting alanında toplandı. Kürsüde Fethi Bey'i görmeyi arzulayan halk, karşılıklarına Adliye Vekili Mahmut Esat Bey çıkınca, öfkelenerek miting alanını terk etmişti.⁶⁶ Kendilerini kandırılmış hisseden öfkeli halk, güzergâhlarında bulunan CHF merkez binasının önünden geçerken, "Kahrolsun mutemetler" diye bağırılmışlardı.⁶⁷ Buna karşılık Sabri Bey'in CHF binasından "namussuzlar" diye bağırmasıyla halk iyice galeyana gelmiş, binayı taşıyarak camlarını kırmış, levhalarını sökmüştür. Olaylar sırasında binada bulunan bir mutemet de yaralanmıştı.⁶⁸ Halk zapt edilemiyordu. İktidar yanlısı Anadolu Gazetesi'nin bir gün önce yayımlanan SCF'yi ve sempatanlarını aşağılayan yazıları tansiyonu daha da yükseltmişti. Denizli Mebusu Haydar Rüştü Bey'in sahibi olduğu bu gazetenin, Fethi Bey'i karşılayanların taşkınlıklarına ilişkin "İzmir'de para ile tutulmuş bazı sarhoşlar tarafından yapılan taşkınlıklar" şeklindeki manşeti, İzmir halkını daha da tahrik etmişti.⁶⁹ Bunun üzerine kızgın halk topluluğu, Anadolu Gazetesi binasına doğru yürümüş ve camlarını taşıyarak matbaanın içine girmiştir. O sırada binada tek başına olan Anadolu Gazetesi yazarlarından Nuri Bey kendini zor kurtarmıştır.⁷⁰ Fethi Bey, konakladığı otelin balkonundan "Arkadaşlar yapmayınız. Cumhuriyeti seviyorsanız sakın olunuz" diyerek halkı durdurmaya çalıştıysa da başarılı olamamıştır.⁷¹ O esnada, bina içerisinde konumlanmış güvenlik güçleri kalabalığa doğru ateş açmaya başladı. Yaşanan olaylar sırasında 14 yaşlarındaki Necati Kemal adındaki bir çocuk başından vurularak ölmüş,⁷² 15 kişi de yaralanmıştı. Böylece SCF'nin daha ilk gezisinde kan dökülmüş ve halk güvenlik güçleri ile karşı karşıya gelmiş oldu.⁷³

SCF lideri, CHF'ye karşı aşırı derecede tepkili olan halk kitlelerini yatıştırmak için gayret sarf ediyor ancak başaramıyordu. Yaşanan bütün sıkıntılardan, CHP'yi ve yanlısı politikalarını sorumlu tutuyor ve zapt edilemiyorlardı.⁷⁴ Hatta karışıklık esnasında polis kurşunu ile vurulan oğlunu kucağına alan yaşlı baba, kurban olan oğlunu Fethi Bey'in önüne sermiş: "Bu, ilk kurbanımız. Ama daha

⁶³ Aşar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 110-111.

⁶⁴ Okyar ve Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları*, 74.

⁶⁵ Aşar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 111.

⁶⁶ *Hizmet*, 6 Eylül 1930; *Yeni Asır*, 6 Eylül 1930.

⁶⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Eylül 1930; *Vakit*, 6 Eylül 1930; *Hizmet*, 6 Eylül 1930.

⁶⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Eylül 1930; *Vakit*, 6 Eylül 1930; *Hizmet*, 6 Eylül 1930: Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 413.

⁶⁹ *Yeni Asır*, 6 Eylül 1930.

⁷⁰ *Vakit*, 6 Eylül 1930; *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Eylül 1930.

⁷¹ Aşar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 113.

⁷² *Yeni Asır*, 6 Eylül 1930; *Hizmet* 6 Eylül 1930; *Vakit*, 6 Eylül 1930; *Son Posta* 6 Eylül 1930.

⁷³ Aşar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 113.

⁷⁴ Arı, *Türk Devrim Tarihi* 2, 193.

kurbanlar lazımsa vereceğiz, fakat bizi kurtar...” diye inlemiştir. İzmir’de halk Fethi Bey’in neredeyse ayaklarına kapanıp kurtarılmak için yalvarıyorlardı. Meydanlarda gözyaşı selleri çağlıyor, her tarafta birtakım resimler yırtılıyor, parçalanıyordu...⁷⁵

Görünen oldukça trajik bir manzaraydı. Acılı babanın “*Kurtar*” dediği kimdi? Kimi kimden kurtarmasını istemişti? İzmir zaten sekiz yıl önce düşmandan kurtulmamış mıydı? Kurtaran da milletin başında değil miydi? O halde bu galeyan neydi? Özetle görülüyordu ki, hükümet halkı epey ihmal etmişti...⁷⁶

Fethi Bey, yaşanan talihsiz olaylar sonrası vatandaşlara özel bir açıklamada bulunarak, 6 Eylül’de yapacağı mitingin ve vereceği nutkun sonraki güne ertelendiğini bildirdi.⁷⁷ Yaşanan olaylar sonrası Fethi Bey, Mustafa Kemal ile görüşmüş, yine aynı gün İsmet Paşa da İzmir Valisine şu emri vermiştir: “Muhafız fırkanın fikirlerini tam bir serbestlik ve ehemmiyet içinde beyan edebilmeleri için tüm tedbirleri alınız”.⁷⁸ Böylece beklenen miting, 7 Eylül günü Alsancak Stadi’nda gerçekleşti.⁷⁹ Halk sabırsızlıkla nutkun zamanını bekliyordu. Saat 11’den sonra Urla, Bergama, Kemalpaşa, Seferihisar, Kasaba, Salihli ve havalisinden kabileler halinde halk şehre akın etmeye başlamış, Alsancak’ta çadır kurmuşlardı.⁸⁰ Fethi Bey, saat tam on altıda önünde Mustafa Kemal’in resminin bulunduğu kürsüsüne çıktı. Yaklaşık elli bin kişinin katılım gösterdiği mitingde, gerginliğe rağmen dinginlik hâkimdi. Bunda Serbest Fırka liderinin yatıştırıcı konuşmalarının ve İsmet Paşa hükümetine saygılı bir dil kullanmasının önemli etkisi olduğu düşünülüyordu.⁸¹

Fethi Bey kürsüye çıktığında yanında SCF Genel Sekreteri Nuri Bey, fırka mensuplarından Ahmet Ağaoğlu, Haydar Bey, Tahsin Bey, Yeni Asır gazetesinin başyazarı olan İsmail Hakkı, yine aynı gazetenin yazarlarından Behzat Arif ve Rabia Arif, *Hizmet* gazetesinin başyazarı Zeynel Besim ve SCF’nin İzmir il yöneticileri bulunuyordu.⁸² SCF liderinin iki saate yakın süren konuşmasında İsmet Paşa’nın Sivas nutkunu yanıtlamış ve hükümetin demiryolu ve ekonomi politikasını eleştirmişti.⁸³ Konuşma esnasında Fethi Bey’in sesi kısılmıştı ve sesini yalnızca yanında olanlar duyabiliyordu. Bu sebeple Fethi Bey nutkunu söylüyor, Nuri Bey de onun söylediklerini tekrarlıyordu.⁸⁴ Ancak yanlış bir anlaşılma nedeniyle yaşananlar SCF zor durumda kalmıştı. Fethi Bey, CHF’nin SCF için şapkayı kaldırıp fesi geri getireceği yönündeki iddialarını yalanlamak için söze başladığı sırada, henüz cümlesini bitirmeden halk onu yanlış anlayıp şapkaları birden yere atmış ve çiğnemeye başlamıştır. Hemen ardından durum toparlanmış ve Fethi Bey ve onu duble eden Nuri Bey cümlelerini şu şekilde tamamlamışlardır: “*Bazı kimseler, bizim şapkayı atıp tekrar fesi getireceğimizi zannediyorlar. Yanılıyorlar. Gazi’nin inkılapları devam edecektir.*”⁸⁵

SCF’nin kısa Ege seyahati CHF’nin gelecek olan ilk seçimde iktidara veda edeceği açık bir biçimde göstermişti. Öyle ki Fethi Bey ve arkadaşları İzmir’de SCF teşkilatını tamamladıktan sonra yeni fırka teşkilatını oluşturmak için gittiği Manisa, Aydın, Menemen ve Balıkesir’de de aynı coşku ve ilgi ile karşılanmıştı.⁸⁶ İzmir’deki olayları soruşturmakla görevli Kazım (Özalp) Paşa, “*Fethi Bey’in*

⁷⁵ Bila, *CHP 1919-1999*, 62.

⁷⁶ Aydemir, *Tek Adam, Mustafa Kemal (1922-1938)*, 375.

⁷⁷ *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1930, *Vakit*, 6 Eylül 1930.

⁷⁸ *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1930.

⁷⁹ Arı, *Türk Devrim Tarihi 2*, 193; *Hizmet*, 8 Eylül 1930.

⁸⁰ *Hizmet*, 8 Eylül 1930.

⁸¹ Avşar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 118.

⁸² *Yeni Asır*, 8 Eylül 1930.

⁸³ *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1930.

⁸⁴ *Yeni Asır*, 8 Eylül 1930.

⁸⁵ Avşar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 118.

⁸⁶ Günver Güneş “Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Aydın’da Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar”, 121.

İzmir'e gelişiyle İzmir'de Halk Fırkası eridi ve Fethi Bey seyahatine İzmir'den Balıkesir'e doğru devam ederken her geçtiği yerde Halk Fırkası'nı söndüre söndüre gitti" demişti.⁸⁷Buna karşılık Cumhuriyet yazarı Yunus Nadi ise, Fethi Bey'i dinlemek için gelenlerin çok az bir kesiminin meseleye inanan insanlar olduğunu belirtmişti.⁸⁸

İktidar karşıtı basın Fethi Bey'in Ege seyahati sırasında yaşananları halkın baskılara karşı bir tepkisi olarak nitelendirirken, iktidar yanlısı basına göre gerçek, SCF'nin özgürlükçü sloganlarının ülkede devrim güçlerini zaafa uğratarak, Cumhuriyet'i tehlikeye düşürmekte olduğuydu. Ve asıl amaçları SCF'yi iktidara getirmek değil, yapılan devrimleri yıkmaktı.⁸⁹ Fethi Bey şehirden ayrıldıktan sonra Anadolu gazetesinde Haydar Rüştü, Serbest Fırka liderine ateş püsküren şu yazısını yazmıştı: "Siz gelmeseydiniz kaç bozguncunun saklı olduğunu nereden öğrenecektik, mürtecilerin ne günleri beklediğini nasıl öğrenecektik, gayrimemnunları nasıl ayırt edecektik, itilafçılar nasıl başkaldıracaktı, düşmanlara methiye yazanlar, milleti sülük gibi emenler nasıl sırtacaktı? Bunları anlamayacak, bilemeyecektik... Bu yüzden size güle güle gidin demiyoruz"⁹⁰ Yine aynı gün Anadolu'da yayınlanan diğer bir yazısında da, Fethi Bey'in Balıkesir'e giderken Akhisar istasyonunda kirli ruhlarını gizleyen hoca bozuntularının üzerine Arapça harflerle "La ilahe illallah" yazdırdıkları siyah bir bayrakla onu karşıladıklarını ve Fethi Bey'in de bu kişilere iltifat ettiğini bildirmiştir.⁹¹

2.5. 1930 Belediye Seçimleri ve Partinin Kapatılışı

SCF lideri ve heyetinin Ege gezisinden sonra SCF'ye yönelik eleştiriler daha da artmıştı. Bu gerginlik Fethi Bey'in Gümüşhane mebusu olarak Meclise girmesinden sonra daha da artacaktı.⁹² Bununla birlikte partiye olan ilgi de artmaya devam ediyordu. Partinin kuruluşundan sonra on binler, kitleler halinde partiye katılıyor; her gün basında, bu yoğun ilgi üzerine haberler çıkıyordu. Parti iki ay gibi kısa bir süre içinde 37 ilde örgütlenmesini sağlamıştı; partinin hala kurulamadığı yerlerden de yoğun kutlama ve bağlılık mesajları gelmekteydi.⁹³

SCF'nin halkın büyük oranda desteğini sağladığının bir diğer kanıtı da kuruluşundan bir ay sonra gerçekleşen belediye seçimleri olmuştu.⁹⁴ 1930 belediye seçimleri, SCF'nin kısa siyasi ömrü süresince giriştiği ikinci mühim mücadeleydi. Fethi Bey yeni kurulmasına ve örgütlenmesini tamamen gerçekleştirmemiş olmasına karşın seçimlere girme kararı aldı.

SCF liderinin seçimlere gitme kararını etkileyen en önemli faktör, Fethi Bey'in Ege gezisinde halkın desteğinin ne derece güçlü olduğunu fark etmiş olmasıydı.⁹⁵ Öyle ki 5 Eylül'de Hizmet gazetesinde yayınlanan habere göre Fethi Bey şu sözleri sarf etmiştir: "Bugün gördüğüm samimi tezahürler, İzmir ahalisinin fırkamıza büyük destekte bulunacağını göstergesidir. Bu destek belediye seçimlerinde de görülürse kazanacağımız muhakkaktır."⁹⁶

Yine Fethi Bey'i seçime iten diğer bir faktör de, fırka programında öne sürdüğü tek dereceli seçim sisteminin halk desteği avantajını kullanmaya fırsat vermesi ve kadınların katılım gösterdiği bir seçimden yararlanmak istemesiydi. Ağaoglu ise, teşkilatlanmanın henüz tamamıyla gerçekleşmediğini ve var olan mebuslarla muhalefeti sürdürmenin daha yerinde olacağını savunuyordu. Mustafa Kemal ise

⁸⁷ Bila, *CHP 1919-1999*, 62.

⁸⁸ *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1930.

⁸⁹ Avşar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 117.

⁹⁰ *Anadolu*, 12 Ağustos 1930.

⁹¹ *Anadolu*, 12 Ağustos 1930.

⁹² *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1930.

⁹³ Arı, *Türk Devrim Tarihi* 2, 194.

⁹⁴ Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, (İstanbul: Boyut Yayıncılık, 1998), 120.

⁹⁵ Okyar ve Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları*, 76.

⁹⁶ *Hizmet*, 5 Eylül 1930.

endişeliydi.⁹⁷ SCF'nin bu denli çabuk iktidara gelmesine pek sıcak bakmıyordu. Mustafa Kemal'in Fethi Bey'e "Ben sözümde duruyorum. Benim üzerimde bir de memleketi emniyet ve huzur içinde tutmak mesuliyeti var. Siz hemen birkaç ay içinde iktidara geçmek için uğraşıyorsunuz. Hiç beklemeye tahammül göstermiyorsunuz. Bugün iktidarda olanları düşünüp yerine geçecek olursanız bu memleketi emniyet ve huzur içinde ayakta tutabilecek misiniz? Bana bir kere bu kanaati vermelisiniz" dediği anlatılır.⁹⁸ Buna karşılık Süreyya İlmen ise anılarında, SCF'nin belediye seçimlerine gideceğine dair bir haber alır almaz kendisinin derhal Fethi Bey'e giderek ondan seçimlere katılmamasını rica ettiğini ve Fethi Bey'in de kendisine, "Ne yapayım? Serbest Fırka'yı teşkil eden O (Gazi Mustafa Kemal Paşa), parayı veren O. Belediye seçimlerine iştirak emrini veren de O'dur." dediğini anlatmıştır.⁹⁹

1930 yılının ekim ayında seçimler yapıldı. 502 seçim bölgesinden 31'ini SCF'nin kazandığı açıklanmıştı. Seçimler SCF açısından yoğun baskı altında gerçekleşmiş, başta valiler olmak üzere, tüm kademelerdeki devlet görevlilerinin CHF'nin lehine müdahaleleriyle geçmiştir.¹⁰⁰ SCF'nin kazandığı il merkezlerinden Silifke'nin bir süre sonra kaza yapılması ve Samsun'da dürüst seçim yaptıran vali Kazım (İnanç) Paşa'nın ise görevinden alınmış olması bunun en iyi kanıtıydı.

Seçimlerin siyasi sonuçlarına bakıldığında, yerel seçimlerin gelecekteki umumi bir seçimin provası niteliğinde olduğunu ve SCF'nin iktidar yolunda ön sıralarda olduğunu göstermekteydi. Hasan Rızak Soyak anılarında Mustafa Kemal'e, "Ya onlar iktidara geçerlerse" diye sorduğunu belirtmiştir. Bu soruya karşılık Mustafa Kemal: "Olabilir! Biz hiçbir zaman daima iktidarda kalacağız diye bir iddiada bulunmadık ki..." demiştir; "Peki ya inkılaplardan saparlarsa?" diye sorduğunda ise, "Ha bak işte bu olamaz. Sen, ben ve inkılapların hayati kıymetini ve hedefini kavramış olanlar, bu gibileri her zaman bertaraf etmeye ve inkılap esaslarını muhafazaya muktedir olacaklardır" diye yanıt vermiştir.¹⁰¹

Yine belediye seçimleri inkılapların karşı karşıya olduğu tehlikenin ne denli büyük olduğunu da farkına varılmasını sağlamıştı. Ve fırkanın bu başarısı, aynı zamanda sonunu hazırlayan en mühim faktörlerden biri olmuştu. Öyle ki bu aşamadan sonra iktidar ile muhalefet arasındaki mücadele giderek keskinleşerek, suçlamalar daha da ağırlaşmış ve SCF'ye irticaya kucak açtığına ve vatana ihanet ettiğine dair suçlamalar yönetilmişti.¹⁰²

Mecliste ise tartışmalar oldukça hararetli geçmeye başlamıştı. Fethi Bey, hükümeti ve kendi parti taraftarlarını irticacılıkla suçlayanlara öfkeyle karşı çıkmıştı. Fırka mensubu arkadaşlarının arasında ne tekkeci ne fes giymek isteyen ne de Arap harflerinin gelmesini arzu eden birinin olduğunu belirterek, "...şayet var ise bunun mühim bir kısmı da çıkan yerlerin ekseriyetinin orada olduğunu iddia ettiğinize nazaran Halk Fırkası arasında bulunmak lazım gelir" demişti.¹⁰³ Hükümet ise, SCF'nin halkın üzerinde tesirini kırmak amacıyla iktisadi durumu toparlayacak yenilikler vaat etmiş ve bu sebeple de iktisat ve adalet vekillerini değiştirmişti. Ne var ki bu tedbirler hükümetin halkın gözündeki itibarını artırmaya yeterli olmamıştı. Bunun üzerine SCF'ye hücum devam etti. CHF'liler Fethi Bey'i Mondros Mütarekesi'ni imzalamakla ve Mustafa Kemal'e rakip olmakla suçladılar. Fethi Bey'in partiler arası kavgada Mustafa Kemal'in taraf tutmamasını istemesi gerginliği daha da arttırmıştı.¹⁰⁴ Yine SCF lideri kendisini iktidara geçmek istemekle suçlayanlara da iktidarda hakkı olduğunu, icap ederse de görevini icra edeceğini söylemişti.¹⁰⁵

⁹⁷ Okyar ve Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları*, 76.

⁹⁸ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek- Parti Yönetimi'nin Kurulması*, 272.

⁹⁹ İlmen, *Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka*, 74.

¹⁰⁰ Okyar ve Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları*, 77.

¹⁰¹ Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, 422-423.

¹⁰² Okyar ve Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları*, 77.

¹⁰³ TBMM Zabıt Ceridesi, 15.11.1930.

¹⁰⁴ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, 153.

¹⁰⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, 15.11.1930.

Zaten daha İzmir olayları sırasında Mustafa Kemal'in partiler karşısında tarafsız kalmasının CHF'nin aleyhine bir durum meydana getirdiği görülmüştü. Bu sebeple, Yunus Nadi başta olmak üzere iktidarın önde gelen yazarları Serbest Fırka'ya karşı izlemekte olduğu tarafsızlık politikasını değiştirmesi için Mustafa Kemal'e baskı yapıyorlardı. Onlara göre olay çok tehlikeli bir boyut almıştı ve eğer Mustafa Kemal tutumunu değiştirmezse, irtica önlenemez bir duruma gelecekti.¹⁰⁶

Aslında, Serbest Fırka'nın bu hızlı yükselişi ta ilk günlerden beri Mustafa Kemal'i de tedirgin ediyordu.¹⁰⁷ Bu tedirginlik İzmir olayları sırasında daha da artmış; hatta bu endişelerini İsmet Paşa'ya da açıkça söylemişti. İsmet Paşa hatıralarında Mustafa Kemal'in kendisine "Yahu hiç aldırmyorsun. Yanyyoruz" dediğini ve son derece kaygılı olduğunu anlatmaktadır.¹⁰⁸

CHF'nin kurucusu olan, tüm inkılaplarını ve uygulamalarını CHF'ye mal ederek yürütmüş olan Mustafa Kemal, İzmir'deki halkın davranışlarını, kendi itibarına, kişiliğine indirilmiş bir darbe olarak nitelendirmişti.¹⁰⁹ Yine belediye seçimleri esnasında yaşanan olaylar ve halkın kendi kurduğu CHF'yi hiçe saydığını görmek de hoşuna gitmiyordu. Buna CHF ileri gelenleri ve gazetelerinin baskıları da eklenince, başlangıçta parti çekişmelerinde tarafsız kalacağını söyleyen Mustafa Kemal, sonunda tutumunu değiştirmeye karar verdi.

Bunların hemen ardından Cumhuriyet gazetesinde yer alan haberler ve Mustafa Kemal'in izniyle Yunus Nadi ile aralarında yazılan danışıklı mektuplaşma Serbest Fırkacıları endişeye düşürmüştü. Bu mektuplaşmada Yunus Nadi, Mustafa Kemal'e, Serbest Fırka'nın onu kendisine mal etmeye çalıştığını belirterek, partiler karşısındaki duruma açıklık getirmesini istiyordu ve M. Kemal'e açıkça, eğer tutumunu değiştirmezse, iktidar partisinin kendi başının çaresine bakacağını belirtiyordu.¹¹⁰ Mustafa Kemal de buna karşılık olarak, tavrını CHF'den yana koyduğunu gösteren şu cevabı cevap vermişti:

*"Ben Cumhuriyet Halk Fırkası'nın umumi reisiyim. Cumhuriyet Halk Fırkası Anadolu'ya ilk ayak bastığı andan itibaren teşekkül edip benimle çalışan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin doğurduğu bir varlıktır. Bu teşekküle tarihen bağlıyım. Bu bağı çözmek için hiçbir sebep ve icap yoktur ve olamaz. Resmi vazifemin bitiminde Cumhuriyet Halk Fırkası'nın başında fiilen çalışacağım. Bu noktada tereddüte mahal yoktur."*¹¹¹

Bu sözler tehlike arz eden sözlerdi. Bunun üzerine Fethi Bey, derhal Ankara'ya dönerek Mustafa Kemal ile görüşme ihtiyacı duymuştu. Ancak Mustafa Kemal'in Fethi Bey'e söyledikleri pek iç açıcı değildi:

*"Ben iki fırkaya yardım edeceğimi söylemiştim. Görüyorsunuz ki, siz benim yardımına muhtaç değilsiniz. Halk size doğru akıyor. Desteğe öteki fırka muhtaçtır... ben artık biraz tarafgirlik yapacağım. Yoksa Halk Fırkası yıkılacak."*¹¹²

Gerek Fethi Bey'e söylenen bu sözler gerekse Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan mektup, Serbest Cumhuriyet Fırkası için sona doğru ilerleyişti. Çünkü o günkü ortamda Mustafa Kemal'in tavrı alacağı bir siyasi oluşumun yaşaması mümkün olamazdı ve ayrıca böyle bir durumda Serbest Fırka'nın, tüm yönetim mekanizmasını elinde bulunduran iktidar partisiyle mücadele edebilmesi zordu. Nitekim bu gelişmelerden sonra, hükümet ve onu destekleyen basın, "kardeş bir siyasi teşekkül" olarak görme

¹⁰⁶ Avşar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 123.

¹⁰⁷ Avşar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 123.

¹⁰⁸ İsmet İnönü, *Hatıralar*, C. II, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987), 229.

¹⁰⁹ Okyar ve Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları*, 178.

¹¹⁰ Avşar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 125.

¹¹¹ *Anadolu*, 11 Eylül 1930, *Hizmet*, 11 Eylül 1930; Aydemir, *İkinci Adam (1936-1950)*, 392.

¹¹² Avşar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 125.

anlayışından vazgeçerek bir düşman yerine koyduğu Serbest Fırka ile şiddetli bir mücadeleye girişecekti.¹¹³

15 Kasım meclis görüşmeleri SCF için sonun başlangıcı olmuştu. Fethi Bey, iktidar partisini usulsüzlük ve seçimlerde hile yapmakla suçlamış, ayrıca cumhuriyetin temel prensiplerine aykırı davranmakla itham etmiştir. Yine SCF lideri, halkın SCF'ye oy vermesini irtica olarak yorumlayan CHF'lileri, halkın oyunu kendi tekeline almak isteyen, cumhuriyet ve demokrasi ülkeleriyle hiçbir ilgileri olmayan ve şahsi emeller peşinde olan menfaatçiler olarak nitelendirmiştir.¹¹⁴ Bu ithamlar SCF ile CHF arasındaki ihtilafı daha da körüklemiş, tartışmalar bu fırkanın rejime düşmanlık ile suçlanmasına ve fırkanın kapatılmasını istemeye kadar varmıştı.¹¹⁵ Tüm bu gelişmeler SCF liderini bu şartlar altında bir muhalefet partisinin devam edemeyeceği kanısına varırmış ve eğer devam ederse Mustafa Kemal'in de tarafsız konumunu değiştirerek kendisinin karşısında duracağını anlamıştı. Mustafa Kemal ile karşı karşıya kalmamak için 17 Kasım 1930'da partisini feshetmek durumunda kalmıştır. Böylece suni müdahalelerle doğmuş olan çocuk gelişmeden hayata gözlerini yummuştu. Hâlbuki henüz üç aylıktı...¹¹⁶ Büyük bir hüsrana, büyük bir hayal kırıklığı idi. Bu kararın alınışından sonraki hallerini Ağaoğlu şu kelimelerle anlatır: “*Yeis ve matem içinde evlerimize dağıldık*”.¹¹⁷

Partinin kapatılmasının ardından muhalefetteki rollerini çok ciddiye almış olan birkaç tanesi dışında, parti üyeleri tekrar Halk Fırkası saflarına döndü. Fethi Bey ise Londra Büyükelçiliğine atandı.¹¹⁸ 1945 yılına kadar başka parti kurulmadı. 15 yıl boyunca CHP, tek siyasi parti olarak kaldı.¹¹⁹ Ancak tek partinin olduğu bu dönemde Faşist idarenin bulunduğu Almanya ve İtalya'daki gibi diktatörlüğe gidilmediği, bu yöndeki girişimlerin ise yine Atatürk tarafından engellendiği görülmüştür.

3. Sonuç

İşte bir demokrasi hikâyesi... Danışıklı, güdümlü bir muhalefet... Karşı fırkanın direktifiyle kurulmuş, kadrosunu karşı fırkanın tayin ettiği ve yine masraflarının karşı taraf tarafından karşılandığı ve ilerde ideolojisinin nasıl şekilleneceği bilinmeyen bir siyasi fırka... Oysa bir muhalefet partisi, birbirine rakip, çatışma halinde olan çıkar ve taleplerin müzakere edilmesi ve uzlaştırılması ihtiyacından ve temelde iktidara karşı oluşan tepkilerden doğmalıydı.

İşte bu nedenle SCF kendine özgü bir ideoloji oluşturamamış ve politikasını yalnızca halkın iktidardan en fazla şikâyetçi olduğu konular üzerine yoğunlaştırmıştı. Partinin esas siyaseti, CHF'ye Partisi'ne karşı koymak ve ekonomi alanındaki başarısızlığını eleştirmektir. Ve elle tutulur bir çözüm de öne sürülmüş değildi. Bir siyasi parti olarak düşüncelerini sistemleştirememesi, iktidara hatta rejime karşı olan grupların bu parti etrafında toplanmasına ve partinin kontrolden çıkmasına yol açtı. Bu durum ise fırkanın kısa sürede yıpranmasına ve ömrünün kısa sürmesine neden olmuştu. Bunun yanı sıra, ılımlı bir muhalefet yapacağı düşünülerek kurulan SCF'nin, halkın büyük ilgisi karşısında iktidara gelme ümidine kapılması ve lider kadronun, içinde bulunulan dönemin koşullarına rağmen, en kısa zamanda iktidara geleceklerini söylemeye başlaması da CHF'yi yeni fırka ile açıkça muhalefet etmeye sevk etmişti.

Ege gezisinde yaşanan olaylar, SCF'nin iktidara erken gelme çabası, CHF tarafından irtica ile suçlanması, Mustafa Kemal'i de çok düşündürmüş ve fırkanın kapatılmasında etkisinin olup olmadığı sorularını da beraberinde getirmişti. Aslında SCF'nin hızlı yükseliş göstermesi Mustafa Kemal'i en başından beri tedirgin etmişti. Fakat tarafsızlık politikası gütmüştü. Ancak kurucusu olduğu, tüm

¹¹³ Avşar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 125.

¹¹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, 15.11.1930.

¹¹⁵ Okyar ve Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar'ın Anıları*, 87.

¹¹⁶ Aydemir, *İkinci Adam (1936-1950)*, 393.

¹¹⁷ Aydemir, *Tek Adam, Mustafa Kemal (1922-1938)*, 378.

¹¹⁸ Mango, *Atatürk; Modern Türkiye'nin Kurucusu*, 543.

¹¹⁹ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, (İstanbul: Hil Yayınları, 2010), 17.

devrimlerini tüm icraatlarını yürüttüğü CHF'nin bertaraf olmasına da tarafsız kalamazdı. Özellikle İzmir'de halkın davranışlarından durumun ne derece tehlikeli boyutlara ulaştığını görmüştü. SCF, Cumhuriyet karşıtlığının sığınağı haline gelmişti. İnkılapların tehlikeye girmesi kabul edilemezdi. Bu nedenle tutumunu değiştirmek zorunda kaldı. Türkiye'nin o dönemki siyasi koşullarında Atatürk'ün onay vermeyeceği bir siyasi partinin kurulamayacağı açıktı. Ki Fethi Bey de Atatürk'ü karşısına almayı göze alamazdı. Bu nedenledir ki kendi partisini kendi feshetti.

Böylece Atatürk'ün kendi elleriyle gerçekleştirdiği demokrasi deneyi hüsrarla sonuçlanmıştı. Dönemin toplumsal koşulların uygun olmaması, iktidar ve muhalefetin demokrasinin temel prensiplerini yaşama geçirme konusundaki yetersizliği nedeniyle SCF üstlendiği misyonu yerine getiremeyerek, başarısız bir deney olarak siyasi tarihimizde yerini aldı. Ancak yine de Avrupa'da Faşizm'in zirve yaptığı bir dönemde gerçekleştirilmesi açısından önemli bir deneydi. Her şeyden önce CHF'nin meşru olarak gördüğü iktidara hâkim olma hakkını elinden almıştı. Ayrıca yine CHF'yi kendini geliştirerek önemli bünyesel değişiklikler yapmaya ve kendini yenilemeye sevk etmiş hem de ideolojik olarak daha donanımlı hale getirmeye zorlamıştı. Yine SCF tecrübesi kendinden sonra kurulacak olan Demokrat Parti'nin tabanının da çok önceden biçimlenmeye başlamasını sağlamış ve politikaya kazandırdıkları Adnan Menderes gibi kimseler yoluyla da bu partinin kuruluşuna zemin hazırlamıştır.

Kaynakça

Resmi Kayıtlar

TBMM Zabıt Ceridesi, 5. İnikat, 15.11.1930.

Gazeteler:

Anadolu
Cumhuriyet
Hâkimiyet-i Milliye
Hizmet
Milliyet
Son Posta
Vakit
Yeni Asır

Basılmış Eserler:

Ağaoğlu, Ahmet. *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Ahmad, Feroz. *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, Çev. Ahmet Fethi Yıldırım, Hil Yayınları, İstanbul, 2010

Akşin, Sina. *Çağdaş Türkiye (1908-1980)*. Ankara: Cem Yayınevi, 1989.

Arı, Kemal. *Türk Devrim Tarihi 2*, Zeus Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Avşar, Abdülhamit. *Bir Partinin kapatılmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Umut Matbaacılık, İstanbul, 1998.

Aybars, Ergün. *Atatürk ve Modernleşme*, Zeus Kitabevi, İzmir, 2006.

Aydemir, Şevket Süreyya. *Tek Adam, Mustafa Kemal (1922-1938)*. Cilt III, 16. Basım, Remzi Kitabevi, İzmir, 2010.

Aydemir, Şevket Süreyya. *İkinci Adam, (1936-1950)*, Cilt II, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010.

- Bila, Hikmet. *CHP 1919-1999*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999.
- Demirel, Ahmet. *Tek Partinin İktidarı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Demirel, Ahmet. *İsmet İnönü Defterler (1919-1973)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- Goloğlu, Mahmut. *Devrimler ve Tepkileri: 1924-1930*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2007.
- Gözcü, Alev. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Siyasal Söylemleri Işığında İktidar-Muhalefet İlişkileri ve Kamuoyu. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2006.
- Güneş, Günver. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydın' da Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXV, 39, (2007).
- İlmen, Süreyya. *Dört Ay Yaşamış Olan Zavallı Serbest Fırka*. 3. Kitap, İstanbul: Muallim Fuad Gücüyener Yayınevi, 1951.
- İnönü, İsmet. *Hatıralar*, Cilt II, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987.
- Karpat, Kemal. *Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.
- Koçak, Cemil. *İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Basımevi, Ankara, 1991.
- Mango, Andrew. *Atatürk; Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2013.
- Okyar, Osman ve Mehmet Seyitdanlıoğlu. *Fethi Okyar'ın Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul
- Sertel, Zekeriya. *Hatırladıklarım*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977.
- Soyak, Hasan Rıza. *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Tunçay, Mete. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.
- Uyar, Hakkı. *Tek-Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Yetkin, Çetin. *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, Karacan Yayınları, İstanbul, 1982.
- Zürcher, Eric Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.